

Makale Künyesi (Araştırma): Kumru, C. ve Erdem Kük, D. G. (2023). Türklerde isyan anlayışının ifadesi olarak “yerin ve göğün karışması”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 911-926.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1249510>

TÜRKLERDE İSYAN ANLAYIŞININ İFADESİ OLARAK “YERİN VE GÖĞÜN KARIŞMASI”

Coşkun KUMRU¹
Didem Gülçin ERDEM KÜK²

ÖZET

İsyan, otoriteyi hedef alan, düzeni sekteye uğratan, akışı bozan olay ve hareketlerin üst başlığı olarak açıklanabilecek bir kavramdır. Siyasî, hukukî ve sosyolojik bir terim olarak isyan, aralarındaki karşılık ilişkisi dolayısıyla, düzenin varlığından söz edilen her yerde karşımıza çıkması muhtemel bir fenomen olma özelliği gösterir. İsyanlar, sosyal kargaşa ve karışıklıklar yaratarak kozmolojik sistemin anlamlı ve düzenli işleyişinin yerini kaotik bir akışın almasına sebebiyet verir. Kozmolojik işleyiş, gücün, merkezîyetin ve iktidarın temsiliyken isyanla ortaya çıkan kaotik yapı, parçalılığını, tam ve bütün olamamayı beraberinde getirir. Devlet-millet, yöneten-yönetilen kavramları üzerinden okunması elzem olan isyan düşüncesi etrafında oluşmuş anlam alanlarının devlet gelenek ve felsefesi terimleri ışığında değerlendirilmesi hâlinde, isyan mefhumunun açıklanma ve yorumlanma biçimlerinin milletlere özgü karakteristik farklılıklar gösterdiği ifade edilebilir. İsyan kavramına ilişkin algı ve tasarımların biçimlendirdiği işaret ve kodlamalar, dil vasıtasıyla somutlaştırılarak kültürel çıktılara yansır.

Türk tarihinde de çeşitli ölçeklerde isyanların kayda geçtiği bilinmektedir. İsyanın dil vasıtasıyla kodlanma ve ifade biçimi, Türk devlet geleneği ve felsefesinde söz konusu kavrama ilişkin algı ve tasarımların biçimi hakkındaki yanıtları içerir. Eski Türklerde isyan kavramının en doğru biçimde ifadesini bulduğu tabir, “yerin ve göğün karışması” olarak karşımıza çıkar. Bu tabir, Türk devlet felsefesi açısından da son derece önemlidir ve yer ile göğün devlet düzeniyle doğrudan ilişkili olduğu kanaatine işaret eder. Türkler, devlet nizamının bozulmasını, yerin ve göğün karışmasıyla ilişkilendirmiştir. Eski Türk devletlerinde isyan çıkararak devlet düzenini bozanlar, yerin ve göğün buyruğu ile cezalandırılmış; yerin ve göğün düzeninin tekrar tesis edilmesiyle adalet kendini göstermiş ve kamu düzeni tahkim edilmiştir. Bu da yerin ve göğün bir düzen içinde yaratıldığının, devlet nizamında da bu düzenin yansımalarının olduğunun kanıtı niteliğindedir.

¹ Pamukle Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. ckumru@pau.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5852-6855>

² Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Arş. Gör. Dr. dgulcine@pau.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4321-911X>

Türk mitik tasavvurunda, birbiriyle ilişkili ve biri diğerine tabi iki düzene tekabül eden “yer” ve “gök” katmanlarını aynı anda ilgilendiren bir kavram olan isyanın her iki katmanda tesis edilen düzenli işleyişi sekteye uğratarak kozmosun kaosa dönüşmesine sebebiyet verdiği düşüncesi hâkimdir. Eski Türklere ait bilgi ve belgelerden anlaşıldığı kadarıyla yerin ve göğün karışması, devlet erkinin, merkezî otoritenin sarsılması ile yakından ilişkilidir. Türk mitik kavrayışında, göğün devleti, yerin de milleti sembolize ettiği bilgisinden yola çıkarak, “yerin ve göğün karışması” tabirinin tarih ve edebiyat metinleri aracılığıyla okunaklı kılınması, Türk devlet felsefesine ilişkin önemli tespitler yapılmasını mümkün kılacaktır. Buradan hareketle, bu makalede, eski Türklerde isyan anlayışının ifadesi olan “yerin ve göğün karışması” tabiri, Türk tarih ve edebiyatının önemli metinleri ışığında irdelenmiştir. Çalışmada, ilk olarak yer ile göğün Türk kültür evrenindeki algı ve tasarım boyutlarına ilişkin parantez açılmış, ardından Türklerin isyan kavramını yorumlayışlarının ifadesi olan “yer ile göğün karışması” tabiri, detaylı bir biçimde incelenmiştir. Devamında, söz konusu tabir vasıtasıyla somutlaştırılan isyan anlayışı, kaos-kozmos ikiliği üzerinden tartışılmış, bu anlayışın Türk devlet geleneği ve felsefesi bakımından anlam ve önemini ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: İsyân, yerin ve göğün karışması, kamu düzeni, Türk devlet felsefesi.

GİRİŞ

Ferdî yahut toplumsal düzeyde isyan, düzeni sekteye uğratan, akışı bozan, otoriteye karşı olay ve hareketlere işaret eden bir kavramdır. İktidarı ve nizamî yapıyı hedef alan fiillerin üst başlığı olarak değerlendirebileceğimiz isyan, aralarındaki karşıtlık ilişkisi dolayısıyla, düzenin varlığından söz edilen her yerde karşımıza çıkması muhtemel bir fenomendir. İsyânın siyasî, hukukî ve sosyolojik bir terim olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çok boyutlu bir biçimde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir. İsyana sebebiyet veren olay ve durumların tespitinden isyan sürecinin yönetilme biçim ve yöntemlerinin tahliline dek, isyan kavramı merkezli yapılacak çözümlemelerin yöneten-yönetilen ilişkisinin okunaklı hâle getirilmesini mümkün kılacağı muhakkaktır.

İsyân, Türkçe Sözlük’te “Herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, baş kaldırma, ayaklanma. Bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme.” (Eren, 1988, s. 725) şeklinde tanımlanmaktadır. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat içerisinde ise isyan sözcüğüne, “itaatsizlik, emre boyun eğmeme, ayaklanma” (Devellioğlu, 2012, s. 533) biçiminde açıklama getirilmiştir. Yapılan tanımlardan da hareketle isyanın devlet felsefesi bağlamında da ele alınması gereken bir kavram olduğu açıktır. Adlandırma, kodlama ve yorumlama noktasında kültüre malzeme temin eden dil, isyan mefhumunun mikro bağlamlarda nasıl karşılandığına dair sorulara yanıtlar üretir. Türk tarihinde de çeşitli ölçeklerde isyanların kayda geçtiği bilinmektedir. İsyânın dil vasıtasıyla kodlanma ve ifade biçimi, Türk devlet geleneği ve felsefesinde söz konusu kavrama ilişkin algı ve tasarımların karakteristiğine ilişkin yanıtları içerir.

Eski Türklerde isyan kavramının net bir biçimde ifadesini bulduğu tabir, “yerin ve göğün karışması” olarak karşımıza çıkar. Devlet düzeninin bozulmasını, yerin ve göğün karışmasıyla ilişkilendiren Türkler, yer ile gök arasındaki nizamî inşa ve işleyişle devlet ve millet arasındaki uyum arasında analogi kurmuşlardır. İsyânla bozulan nizamî yapıya, karışıklık hâkim olur ve devletin kozmolojik düzeninin yerini kaos alır. Güç ve iktidar odaklarındaki çeşitli boşluk ve aksaklıklar karşısında, karşıt bir potansiyelin devreye

sokulması talebi, isyan fikrinin varlık sebebi olarak yorumlanabilir. İsyân sonucunda ortaya çıkan kaotik tablo karşısında erk odağının muğlaklaşması kaçınılmazdır. Bu tespitlerden hareketle çalışmamızda, isyan mefhumunu karşılayan “yerin ve göğün karışması” tabirinin Türk tarih ve edebiyatının kanonik metinleri olan yazıtlar, mitolojik anlatılar ve destanlar gibi önemli kaynaklar ışığında irdelenerek kaos-kozmos ikiliği üzerinden tartışılması ve bu anlayışın Türk devlet felsefesi ve geleneği bakımından anlamının irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, ilk adımda Türklerde yer ve gök anlayışına odaklanıldıktan sonra “yer ile göğün karışması” tabirinin yer aldığı tarih ve edebiyat metinlerine odaklanılacak, bu tabirin Türk devlet felsefesi geleneği bağlamında, kaos-kozmos ikiliği üzerinden okuması yapılacaktır.

1. TÜRKLERDE YER VE GÖK ANLAYIŞI

Hemen hemen tüm inanışlarda evreni yaratan ve yağmur yağdırarak toprağa bereket veren göksel bir varlığın bulunduğu bilinmektedir. Bu tür varlıklar sonsuz bir bilgiğe ve imtiyaza sahiptir. Göğün kendisi doğrudan doğruya aşkınlık, güç ve kutsallık kavramlarıyla yakından ilişkilendirilmiştir. En yüksek olmak, doğal olarak tanrılara özgü bir hususiyettir. Bu nedenle insanın ulaşamadığı, erişemediği yüksek bölgeler kudretli ve kutsal olmakla eş değer görülmüştür. Gökle beraber yer de insan için daima dikkat çeken bir kavram olmuştur. Yer-Gök çifti evrensel mitolojinin ana temalarından biri olarak görülmektedir. Gök toprağı yağmurla döllemekte ve bunun sonucunda yer, tahıl ve bitki vermektedir. Bu bakımdan gök ile yerin ilişkisi üzerinden okunan üretkenlik teması dikkat çekicidir. Yer, ilk dinsel inanışlarda ya da mitlerde, insanı çevreleyen bütün ortamdır (Eliade, 2014, s. 61-62, 244-248).

İran mitolojik anlatılarında göğün yaratıcısı ve sahibi Hürmüz, yerin sahibi ise Ehrimen'dir. Türklerde ise yerin ve göğün yegâne bir yaratıcısı bulunmaktaydı. Çin'de dünya, gök ve yer şeklinde tanımlanırken, Göktürk devrinde “Üze Tengri (gök) + asra yer”, Uygur dönemi belgelerinde “üstün Tengri (gök) + altın yer” ikilisi daima birlikte anılmaktaydı. Bu iki önemli varlığın birbirinden bağımsız olmadığı inancı mevcuttu. Bir diğer ifadeyle gök ve yer her şeyin ikili aslı unsuruydu. Gök ve yer, Türk milletinin koruyucusu idi. Türk milletine yardım etmek için ikisi birlikte harekete geçmekteydi (Ögel, 2014, s. 187-188). Bu durum Göktürk yazıtlarında da ifadesini bulmaktadır: “(Türk halkı) yok olmak üzere imiş. Yukardaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye...” (KT D10-KT D11) (Tekin, 2014, s. 27).

Göktürk yazıtlarında gök ve yer ikilisine sıkça temas edilmekte, bu iki katmanın birbiri ile ilişkisine dikkat çekilmektedir. Türk mitik tasavvurunda, gökten alınan, gök kaynaklı olan gücün bölüştürüldüğü, dağıtıldığı katman yeryüzüdür. Gök, her şeyin üzerinde olan, ululuk, yücelik, sonsuzluk gibi niteliklerle kodlanmış şekilde karşımıza çıkar: “Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında...” (KT D1-BK D2) “Üstte(ki) gök çökmedikçe...” (KT D22) (Tekin, 2014, s. 25, 31, 51).

Yer, büyük ve ulu tanrı olan gök ile birlikte kişiöğluna emir verebilirdi. Bu husus Göktürk yazıtlarında da açıkça vurgulanmaktadır: “Yukardaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar... (KT D10-KT D11)” “Yukarıda gök aşağıda

yer lütfettiği için... (BK K10)” “Yukarıda(ki) Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar şüphesiz ki... (BK D9-BK D10)” “(Bu hareketi) yukarıdaki Tanrı, (aşağıdaki) kutsal Yer (ve) Su (ruhları ile) amcam hakanın ruhu tasvip etmedi şüphesiz... (BK D35)” (Tekin, 2014, s. 27, 47, 53, 63). Sadece tek bir kısımda yerin emir verdiğiinden bahis olmakla beraber diğer bölümlerde yer, açıkça gökten daha düşük bir mertebede konumlandırılmaktadır. Diğer taraftan sıkça yer ve su (yer-sub) olarak ifade edilen bir beraberlik söz konusudur. Kutsanmış olduğu düşünülen bu beraberlikte yerin emir vermesinin gök ile uyum içinde olduğu ve onu takip ettiği anlamına geldiği anlaşılmaktadır (Roux, 2015, s. 138).

VII. asrın önemli Bizanslı tarihçisi Thephylaktos Simokattes’in ifadesine göre Türklerde, göğe kıyasla yer, oldukça düşük bir seviyede bulunmaktadır:

“(14) Şimdi Türkler ateşi oldukça sıra dışı bir derecede onurlandırıyorlar, havaya ve suya saygı duyarlar ve yeryüzünü överler; ama onlar ancak göğü ve yeri yaratana taparlar ve ilâh diye adlandırırlar.” (Thephylaktos Simokattes, 1986, s. 226).

Altay ve Kırgız destanlarında da önce gök sonra da yerin yaratıldığına ilişkin ifadeler yer almakta, yaratılış aşamasında gök + yer + insan üçlüsü, bir arada zikredilmektedir (Ögel, 2014: 185). Türklerin zihninde gök maddi bir varlığı işaret ettiğinden, Tanrı da onlar için maddi bir varlık olarak tasavvur edilmekteydi (Hassan, 2015, s. 81).

Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın eş tercihleri de Türk mitik tasarımıında, yer ile gök arasındaki ilişkinin bir denge üzerine oturtulduğunun kanıtı niteliğindedir. Oğuz Kağan’ın evlendiği kızlardan bir tanesi “göğün kızı”, diğeri ise “yerin kızı”dır (Ögel, 1993, s. 117). Bu noktada, Oğuz-Han’ın “Türklerin Büyük Kağanı” olarak kabul görmesinde, göğün ve yerin aynı anda desteklerini alarak iktidarını denge kavramı üzerine inşa etmesinin payından söz edilmesi mümkündür.

Gök, içine güneşi, ayı, yıldızları ve dahi arşı da alacak şekilde geniş bir anlam ihtiva etmektedir. Göktürk yazıtlarındaki gök ve yer ifadeleri, yaratılış tasavvurlarına ilişkin net bir bakış açısı ortaya koymak için şüphesiz ki yetersizdir. Nitekim yazıtların dikilme sebebi de bu hususlara bir açıklık getirmek değildir. Ancak, yazıtlardaki ifadeler göz önünde bulundurulduğunda, Göktürklerin yaratılışla ilgili tasavvurlarının ilkin yer ve göğün yaratıldığı, daha sonra ikisi arasında da insanın yaratıldığı inancı üzerinden biçimlendiğini ifade etmek mümkündür.

Türk kağanını tahta oturtan, sonsuz kudret sahibi Gök’tür. Bu sebeple, eski Türk devlet felsefesine, tanrısal irade ve bu irade kaynaklı kut takdimi olmadan hükümdarların var olamayacağı düşüncesi hâkimdir. Türk mitik kavrayışında hükümdar, tanrı tarafından tayin edilmekte, “Gök” temsiliyle somutlaştırılan tanrıdan gelmekte ve bu sebeple de tanrısal bir güç taşımaktadır. Çin belgeleri, Hunların hükümdarlarını “Tanrı’nın iradesiyle milletin yöneticisi büyük şan-yu olarak” tanımlamaktadır. Yeryüzünde her şey iyi gittiği sürece ve evrensel nizam hüküm sürdükçe, ilahi kudretle donatılan kağanın varlığı yeterli olmaktadır. Bu durumlarda gök, müdahale etmeye gerek duymaz yahut nadiren müdahalede bulunabilirdi (Roux, 2011, s. 116-117).

Eski Türklerde “yer” ile “gök” birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görülmekteydi. İkisi arasında bir anlaşmazlık ve mücadele olmadığı görüşü hâkimdi. Göğü temsil eden Tanrı

ile yeri temsil eden Yer-Su ruhlarının tamamının lütfü, Türk kağanına ve halkına yardım etmek, onların saadetleri için çabalamaktı. Eski Türklerin dualarında hem yerin hem de göğün yardımını istemeleri, Yer-Gök’ün birbirine zıt pozisyonda olmadığına kanıtı niteliğindedir (Taş, 2011, s. 202). Yer ile Gök, Türk evren tasarımı, birbirlerinin müttemmimi olarak görülmüş, ikisi arasındaki uyumlu ve ahenkli işleyiş ile töre düzeni formüle edilmiştir.

2. YERİN VE GÖĞÜN KARIŞMASI: İSYAN

“Yerin ve göğün karışması”, Türklerde isyan anlayışını en doğru şekilde ifade eden tabirdir. Bu tabirin özellikle de devlet felsefesi açısından kıymeti haizdir. Eski Türklerde, yeryüzündeki devlet içinde bir düzen olduğu gibi gökte ve yer ile gök arasında da bir nizami inşanın varlığından söz edilir. Bu nizami yapının, gök ile yer arasındaki uyumun bozulması, karışıklığın baş göstermesine sebebiyet verir. Bu durumu karşılamak üzere kullanılan Bulgak (karışık, alt üst olmuş) şeklindeki ifade, Türk yazıtlarında sıkça geçmektedir. Bu düşünce kendisini en net biçimde, Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtında göstermektedir: “Dokuz Oğuzlar benim halkım idi. Gök (ile) yer (arasındaki) karışıklık nedeniyle, ödlerine haset girdiği için, (bize) düşman oldular.” (BK D29-BK D30-KT K4) (Tekin, 2014, s. 36, 61). Anlaşıldığı üzere devletin nizamı yer ile göğün ahengine bağlıydı. Zira hakana kut bahşeden Tanrı olduğuna göre kutsal kıldığı devlette de isyan düşünülemezdi. Yer ile Gök birbirine karıştığı zaman devlet mekanizması da işlevini kaybetmekteydi.

Göktürk yazıtlarında bulganma (bulanma) sözünden türeyen bulgak ve bulganç’ın sosyal bir mahiyeti bulunmaktaydı. Bulgak, Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lugâti’t-Türk’ünde “düşman gelmesinden dolayı halk arasına düşen kargaşa, halk arasındaki fitne” olarak geçmektedir. Kaşgarlı’nın aktardığı bir şiirde “bulgak üküş bolsa kaçan bilgîng yiter” (halk arasında fitne çoğalırsa aklın şaşar; düzelemez) denmektedir (DLT, 2018, s. 204). Tarama Sözlüğünde karışıklık anlamında yer alan bulgalak kelimesi, “halkın içine bulgalak düştü” şeklinde örneklendirilmektedir (Tarama Sözlüğü, 2019, s. 692). Yine bulak kelimesi, “bela, felaket” gibi anlamlara da gelmekteydi (Tarama Sözlüğü, 2019, s. 785). Et-Tuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye’de kelime, “bulanık” mânâsında geçmektedir (Atalay, 1945, s. 157). Clauson, “bulga” kökünden geldiğini belirttiği kelimenin anlamının ‘karıştırmak, rahatsız etmek, düzensizlik durumu’ olduğunu ortaya koymaktadır (Clauson, 1972, s. 337). Andreas Tietze, Clauson’u kaynak göstererek kelimeyi “karışmak, karışık hale gelmek” olarak ifade etmektedir (Tietze, 2002, s. 391). Mercel Erdal ise kelimenin “karmaşa ve düzensizliği” belirtmek için kullanıldığını vurgulamaktadır (Erdal, 2004, s. 157). Bulga kelimesinin ifadesi olarak “iç karışıklık çıkarmak, kaosa sürüklemek” anlamları verilmektedir (Şirin, 2020, s. 504). Németh tarafından da “bulğa-karıştırmak, karıştırmak” kelimesinden türediği ifade edilen sözcüğün, Türk kabile isimleri geleneklerine uygun şekilde “bulgar” kelimesine de temel oluşturduğu ve “rahatsız eden, sorun çıkaran” şeklinde tercüme edilmesinin yerinde olacağı düşünülmektedir (Schwarz, 2011, s. 143).

A. M. Selişev, Bulgak sözcüğünün anlamı bahsinde “rahatsız, aklını kaçırmış insan” ifadesini vermektedir. Diğer taraftan N. A. Baskakov, Türk soyundan gelmeyenlerin

taşıdığı Bulgakov adlandırmasını “gururlu, cezbedici” anlamındaki Bulgak kelimesine bağlamaktadır (Baskakov, 1997, s. 3,7).

Tonyukuk yazıtının doğu yüzünde: “Türk milleti gene kargaşalıktadır demiş. Oğuzlara da isyan edin demiş” şeklinde bir ifade bulunmaktadır (Orkun, 2019, s. 108). Uygur kağanlarından Moyun-Çor dönemine ait olan Şine-Usu (Yeni Su) yazıtının güney yüzünde: “Karluklar(a) karşı adam göndermiş...demiş. İçte ben karıştırıyım (isyan edeyim) demiş.” şeklinde bir ifade yer almaktadır (Orkun, 2019, s. 175). İhe Hüşotü (Küli Çor) yazıtının doğu yüzünde ise: “Beşbalıkta dört savaş savaştıkda Küli Çor hücum edip karıştığından...” şeklinde bir anlatıma rastlamaktayız (Orkun, 2019, s. 137).

Kutadgu Bilig’te ise Bulgak günü ifadesiyle, “karışıklık günü” kastedilmektedir (KB 4121): “özin ked küdeze bu bulğak küni” (Karışıklık günlerinde iyi gözetmeli kendini) (KB, 2019, s. 329). Yine aynı eserin başka bir yerinde “bodun munka bolsa yarak tur seçe, kara bulğakiña katılma kaç a” (Uzak dur halkın kargaşasından, Kara halkın kavgasına karışma) denilmektedir (KB 1313) (KB, 2019, s. 130).

Bulgak kelimesi Ruslarda aile adlandırmalarına dahi yansımıştır. Örneğin 15. ve 16. yüzyıllarda Rus topraklarına göçen Bulgakovlar gibi (Halikov, 1995, s. 39-40). Bitak-Bulgak Murza ismiyle bilinen bir Türk boyuna da rastlamaktayız (Lezina & Superanskaya, 2009, s. 165). Buna ilaveten Karakalpakların Şömişli Boyunda da Bulgak adlandırması dikkat çekmektedir (Lezina & Superanskaya, 2009, s. 165; Girfanova & Sukhachev, 1997, s. 143).

Çin devlet telakkisine göre, yerdeki imparator gökteki nizama uymak mecburiyetindeydi. Çin felsefesindeki bu büyük düzenin adı ise Tao idi. Göktürk yazıtlarında görüldüğü üzere Türklerdeki devlet telakkisi Çin örneğinden farklı olarak daha gerçekçiydi. Yer ve göğün karışması, devlet içinde fesadın artmasına işaret ettiği gibi aynı zamanda gönüllerin de bulanması idi. Çin örneğinde ise daha ziyade, “Gök düzeni” öne çıkmaktaydı. Türkler, su bulanması (suv bulgakı), gönül bulanması gibi tabirleri sıklıkla kullanmaktaydı. “Büyük fitne” ise yavız (yavuz) bulgak adıyla anılmıştır ve bu ifade daha ziyade dinî meselelerde “kötü fitne”ye karşılık olarak kullanılmıştır (Ögel, 2016, s. 174).

Göktürk yazıtlarında Dokuz Oğuzların isyanı aktarılırken bu durum, yer ile göğün karışmasına atfedilmektedir. Tonyukuk yazıtında bulganç ifadesi kullanılarak “Türgiş kağanı şöyle demiş: Benim milletim ordadır demiş. Türk milleti yine karışıklık içindedir demiş. Oğuzu yine sıkıntıdadır demiş” ifadelerine yer verilmiştir (Ergin, 1989, s. 55). Bu ifadelerden devletin içinde bir fitne ve karışıklık söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Devlette fitne ve karışıklık olduğunda milletin karışıklığının ancak bilgi ile çözüleceği Kutadgu Bilig’de açıkça vurgulanmıştır (KB 221): “ukuş birle eslür kişi artakı, bilig birle süzlür bodun bulğakı” (Anlayarak asılır kişinin kötüsü, bilgiyle çözülür halkın güçlüğü (karışıklığı, sıkıntısı)” (KB, 2019, s. 49). Bir diğer yerde dünya kargaşası’na vurgu yapılmaktadır: “ozundın kopar ol ajun bulğakı, ozunçı başın kes ay ersig akı” (İftiradan çıkar dünya kargaşası, iftiracının başını kes ey açık elli” (KB 4213) (KB, 2019, s. 335). Yine Kutadgu Bilig’in 4271 ve 4272. beyitlerinde karışıklık çıkararak insan türleri tavsif edilmektedir: “iki törlüg erke katılma yıra, katıldıñmu bulğak kopurğay kör e / birisi

ozunçı yoñağ kılguçı, biri iki yüzlüg kişi umduçı” (İki türlü insana katılma, uzaklaş, katıldın mı bakarsın karışıklık çıkarırlar / Birisi iftiracı, gammazlık eden, birisi ikiyüzlü, çıkarıcı insan” (KB, 2019, s. 339). Görülüyor ki eski Türk yazıtlarındaki anlayış, çok sonraları dahi devam etmiştir.

Baykara'nın isabetle belirttiği üzere devlet, en başta ülke ve insan özelliği ile kendini göstermektedir. Bu hususiyetin yanı sıra iradesini kullanabilmesi, hakimiyet yani hükmetme vasfına haiz olması da önemlidir (Baykara, 2006, s. 289). Türkler için devlet aynı zamanda düzen ve disiplinin de ifadesiydi. Türk hükümdarları bu nizamın daim olması, devletin devamının sağlanması noktasında töreye uymakla yükümlüydü. Töre, bizzat ataların fikir ve tecrübelerinden müteşekkil olan kurallar bütünüydü. Türklerde İl'in devlet manasına, töre'nin ise kanun manasına geldiğinden hareketle Gökalp, bu iki kelimenin birlikte zikredilmesini tabii karşılamıştır (Gökalp, 1976, s. 13). Töre sınırlamaları ile milletin menfaatlerinin çatışmasını önleyerek sosyal nizamı tesis etmek ve bunu sürdürmek yüksek idarî bir meziyetin gerekliliğini de beraberinde getiriyordu. Türk'ün yöneticisi, emretmesini; halkı ise itaat etmesini bilirdi. Bu sebepten Türk illerinde asayiş ve nizam hakimdi (Türk Tarihinin Ana Hatları, 2014, s. 147, 303).

Türklerin devlet kurucu bir millet olmasını temin eden sebeplerden biri de gelişmiş bir sosyal düzen yani nizamî bir kanun ve hukuka sahip olmalarıydı. Çünkü devlet kuruculuk, riayet olunması zoraki bir kuvvetle teyit edilmemiş gevşek sosyal kaideler yerine devlet tarafından riayet olunması temin olunmuş kaideler ikame etmek demektir (Arsal, 2014, s. 285-286).

Türkler, buldukları coğrafi şartlar itibarıyla zorlu hayat koşulları karşısında birlik içinde ve teşkilatlı yaşamak mecburiyetinde bulunuyorlardı. Töre, bu teşkilatlı yaşama disiplininin sistemli hale gelmesinden müteşekkil kurallar bütünüydü. Töreden uzaklaşmak Türk devletinin yıkılması ve halkın yok olması anlamına geliyordu. Bu sebeple, Türk ülkesinde yer ve göğün karışmaması, yani isyan çıkmaması gerekiyordu. İl'in yani devletin karışması, karşılaşılabilecek kötülüklerden en büyüğü idi. Yer ve göğün karışması, isyan ve kargaşanın başlaması demektir. Devletin bu fitneyi önlemesi gerekiyordu. Eğer fitne önlenemezse bu durum devletin elden gitmesine kadar varabilirdi ki devlet Türkler açısından son derece kutsal bir yapı idi. Halkın yaşamının devam etmesini sağlayan, her türlü sıkıntıları yok etme kudretine sahip olan devlet idi. Türk devleti, Göktürk yazıtlarında da sarıh bir şekilde açıklandığı üzere halkına bakmakla yükümlüydü: “Tahta oturup yoksul (ve) fakir halkı hep derleyip topladım. Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı?” (KT G9-KT G10) (Tekin, 2014, s. 23).

Büyük Hun İmparatorluğunda dahi merkezi idarenin zayıflaması üzerine ülkenin çeşitli noktalarında isyanların çıktığı görülmüştür. Bu isyanların sonunda, devlet idaresi büyük yaralar almıştır (Taşağul, 2016, s. 85). Sui'lerin elçisi olarak Göktürk devletine sıklıkla gönderilen Ç'ang-sun Şeng, 581'de “Göktürkleri sinsilik kullanarak birbirine düşürmenin, şiddet kullanarak birbirine düşürmekten daha kolay olduğunu” vurgulamıştır. (Mau-Tsai, 2019, s. 518-519). Yine yerin ve göğün karışması sonucu Göktürk devlet nizamı yıkıldığında, Türkler büyük bir kaosun içine düşmüştür. 51 yıl süren Çin hakimiyeti ve karışıklık dönemini müteakip Kutlug Kağan, başarılı bir

mücadele sürecinden sonra 682 yılında II. Göktürk devletinin bağımsızlığını ilan etmiştir (Taşağıl, 2014, s. 331). Altın Ordu Hanlığı’nda Özbek Han devrinde 1327-1328 yılları arasında bulgak (karışıklık)’ın meydana geldiği bilinmektedir. Bu durum aynı zamanda Bulgak Devri tabiri ile de ifade edilmektedir (Sahipova, 2007, s. 182).

Eski Türklerin kullanmış olduğu On iki hayvanlı Türk takviminde 11. sırada yer alan Köpek yılı hakkındaki hükümler, kötü olaylara işaret etmektedir. Bunlar arasında “fitne ve karışıklık olduğu, düşmanın halk arasına muhalefet soktuğu” şeklinde bilgiler yer almaktadır (Turan, 1941, s. 95). Görülüyor ki eski Türklerin nezdinde Köpek yılı aynı zamanda yerin ve göğün karıştığı bir tarihi işaret etmekteydi.

“Karıştırmak” tabirinin Türk kültürünün kilometre taşlarından olan destan metinlerinde de düzenin bozulması, istikrarın muhafaza edilememesi anlamlarında kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Örneğin, Başkurt Türklerinin tarihî destanı İdigey ile Moradım’da da “karıştırmak” tabirine devlet düzenine kastedilmesi anlamında yer verilmiştir. Toktamış Han’a isyan eden İdigey, kendisi için hazırlanmış olan içkinin zehirli olduğunu fark edince içkiyi içmeyi reddedip parmağıyla karıştırır. Bu hareket, İdigey’in Toktamış Han’a baş kaldırıp meydan okuduğunun sembolik bir göstergesi niteliğindedir. Destanda ilgili kısım şu şekilde nakledilir:

“Toktamış:

-Neden hayvan gibi davranıp,

Aşı kokladı?

Parmak sokup, içkisini çalkalayıp

Sonra da içkiyi yerine koyup çıktı?

Selehi:

-Ey ulu han, takdir edersen,

Ben anlatıvereyim

İçkisini koklayıp bırakarak,

İlini tanıdım demekte

Parmak sokup karıştırarak,

İlini karıştırdım demekte.” (Arslan, 2017, s. 120)

Yine aynı destan metninde İdigey’in Toktamış Han’a isyan edeceği ve ülkeyi karıştıracığına yönelik kurduğu ifadelerde, isyanın “gökyüzü”, “kara yer” ve “ikisi arasındaki” bölge olan yeryüzünü ilgilendiren bir kavram olduğuna işaret eden ifadeler yer almaktadır:

“Gökyüzü, kara yer,

İkisi arasında yatmazsam,

İlde kıran kılmazsam,

Törüne döşek salmazsam,

Koynuma han kızını almazsam,

Toktamış’ın sarayını,

Anahtarım ile açmazsam,

Sözümü yerine getirmezsam,

Adım İdigey’dir ki adım kurusun.” (Arslan, 2007, s. 137)

Devlete kutsiyet vasfı kazandıran otoriter irade ve kuvvet, gücünü milletin mevcudiyetinden almakta ve ona canlılık kazandırmaktadır. Türk kağanları, hakimiyetleri altındaki bütün toprakları adaletli bir yönetim anlayışı ile huzur ve refaha kavuşturmayı görev edinirler. Devletin çökmesi ya da istiklalini kaybetmesi, Türklerde acı dolu tecrübelerle kapı aralamaktaydı. Bir topluluğun ya da bir milletin devletine başkaldırması ancak gök ve yerin birbirine karışması ile mümkün olabilirdi ki bu, aynı zamanda bir karışıklık ve bulanıklık haliydi. Devletin bekasına kasteden karışıklık ve bulanıklık hali, düşmanın etkisi yoluyla ortaya çıkabileceği gibi halkın baş kaldırması, isyanı yoluyla da olabilirdi. Burada, üzerinde durulması gereken husus, isyanların sebeplerinden ziyade, hangi sebeple olursa olsun, eski Türk devlet geleneğinde, ferdî yahut toplumsal düzen karşıtı tutum ve davranışların yer ile göğün anlamlı ve düzenli bir inşa bağlamındaki uyumlu işleyişine kastettiğine yönelik tasavvurdur.

3. KARIŞTIRMAK: KOZMOSU KAOSA DÖNÜŞTÜRMEK

Türk mitik bilinci, ikili karşıtlıkların oluşturduğu bir yapı arz eder. Kaos ve kozmos ikiliği de bu yapının temel bileşenleri arasında yer alır. Kaos kavramı, kutsal, düzen, sınır, zaman, mekân, kimlik gibi çok sayıda olumlu bileşenin yokluğuna tekabül eder (Köse, 2021, s. 13). Düzenli bir inşa modeli olan kozmos ise, sistemi oluşturan tüm birimlerin ahenk ve uyum içerisindeki işleyişinin sonucu olarak tesis ve muhafaza edilir. Parçalardan oluşan bütünü herhangi bir noktada meydana gelen aksama, kozmosun yerini kaosun almasıyla sonuçlanır. Karmaşa ve düzensizliğin hâkim olduğu bir anti-düzen olarak kaosun Türk kültür evreninde çeşitli olay ve durumlara bağlı olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Kaosun ortaya çıkmasına sebebiyet veren olay ve durumların genel karakteristiği, olağan akışı bozar nitelikte bir yapı arz etmeleridir.

İsyan, Türk mitik tasavvurunda iki ayrı düzene tekabül eden “yer” ve “gök” katmanlarını aynı anda ilgilendiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki katmanda tesis edilen düzenli işleyiş sekteye uğratan isyan, kut ve iktidar katmanı olarak değerlendirilebileceğimiz, “onu tasarlayan insan için, gerekli ideal donanımların edinilebileceği birincil kaynak olan” (Arslan, 2005, s. 3) gök ile göğe tabi olan, düalist ilişki bağlamında göğün tamamlayıcısı, bütünleyicisi olan yeryüzünü birbirine katar. Türk evren tasarımının üçlü bir yapı üzerine inşa edildiği bilgisinden hareketle, yerin ve göğün işleyişini aynı anda sarsarak ikisi arasındaki dengeyi ve hiyerarşik kurguyu alt üst eden isyan düşüncesinin kötülük, düzensizlik, itaatsizlik kavramlarının tecessüm ettiği, en alttaki katman olan yeraltı kaynaklı olarak değerlendirildiği ifade edilebilir. Kutlu yasayı temsil eden gök ile yasaya göre düzenlenmiş olan töreyi temsil eden yerin karşısında her ikisinin antitezi olarak yer alan, itaatsizlik ve karmaşanın hüküm sürdüğü yeraltında, göğe ve yere ait yasaların geçerliği yoktur.

Kaosa kaynaklık eden katman olarak tavsif edebileceğimiz yeraltı, Türk mitik tasavvurunda, düzeni bozanların sürgün edildiği, kötü ruhların mekânı, “kara” yer olarak işaretlenmiştir. Yeraltı dünyasının hâkiminin Erlik Han olması, Radloff tarafından derlenen Yaradılış Destanı’nda (Ögel, 1993, s. 451-465) Erlik Han’ın kendisini yaratan Tanrı’ya baş kaldırması, gururlanması neticesinde gerçekleşir. Tanrı, kendisine kafa tutan, itaat etmeyen Erlik Han’ın kanatlarını kırıp uçabilme kabiliyetini geri alır ve onu yeraltına hapseder. Başlangıçta iyiliksever ışıklı ruhlar arasında yer alan Erlik Han’ın

gökten karanlık yeraltına inmesi bu şekilde gerçekleşir (Bayat, 2007, s. 84, 331). Buradan hareketle, kaos-kozmos dikotomisinin isyan-düzen kavram çifti için de geçerli olduğu ifade edilebilir.

Türk mitolojik sisteminde, birlikte yaratıldığına inanılan yer ile göğün birbirlerini tamamladığı, bütünlendiği fikri hâkimdir. Doğrudan ilişki içerisinde olan bu iki katmandaki işleyiş, vahdet düzenine işaret eder. Gök ve yerde birlikte tesis edilen düzenin çeşitli olumsuzluklar neticesinde yine birlikte, aynı anda bozulması söz konusu olur. Bu noktada Bahaeddin Ögel, “Gök ile yer karıştığı için” ifadesinin Türk milleti ile devletinin düzeninin gök ile yer düzenine bağlı olduğunun altını çizen bir anlam taşıdığını kaydeder. Ögel’e göre bu anlayış, tıpkı Çin’deki gibi yüksek bir devlet felsefesinin kanıtı niteliğindedir (Ögel, 2014, s. 335). Türk mitolojisinde, “yağız yer” ile “kutlu gök” birlikte anılmakta (Ögel, 2014, s. 340), ikisinin arasındaki uyum, devlet ile milletin varlığı ve dirliği için elzem kabul edilmektedir.

Türk halk anlatılarında, ideal düzen fikrine gölge düşürerek kaosa davetiye çıkaran durumlar arasında, isyan fikrinin temsilleri de yer alır. Türklerde yer ile göğün uyumlu işleyişini gerekli kılan idealize sistem, düzen dışı fikir ve sembollerle tehdit edildiğinde, erk odağı tarafından muhtemel karmaşanın önüne geçilir. Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz’un, ilindeki huzuru tehdit eden, düzeni bozan gergedanı öldürerek alplığını kanıtlaması, bu hususta verilebilecek örnekler arasındadır. Nitekim Oğuz, “Türklerin Büyük Kağanı” olduktan sonra sarf ettiği sözlerle de tahayyül ettiği kozmolojik işleyişi formüle eder:

“Bana itaat etmek, sizlerden dileğimdir,
Benim ağzıma bakıp, durmanız isteğimdir!
Bana kim baş eğerse, alırım hediyesin,
Dost tutarım onu ben, her zaman bana gelsin!
Kim ki ağzıma bakmaz, baş tutar olur bana,
Ordumu çıkarırım, o düşman olur bana!
Derim, bir baskın yapıp, ezeyim bastırayım!
Yok edeyim ben onu, ezeyim astrayım!” (Ögel, 1993, s. 118-119)

Türk devlet felsefesinde, devlet kurma fikrinin temelinde dünyaya nizam verme düşüncesinin yer aldığı, çok sayıda araştırmacının üzerinde uzlaştığı bir tezdır. Dünyanın düzenli ve anlamlı bir işleyişe kavuşturulması, siyaset kurumunun sistemli yapılanmasından ibaret değildir. Nizamî bir inşa modeli, gök tarafından konulan ve yer tarafından tatbik edilen teolojik, etik ve ahlakî çok sayıda kaidenin mevcudiyetiyle ilişkilidir. Töre kavramı da tüm bu kural ve kaidelerle içeriği doldurulan bir anlam taşır. Töreye karşı gelen, isyan eden kişi/kişilerin olumlanmayan fiiliyatı gerçekleştirdikleri yer, Türk destan geleneği içerisinde “yer ile göğün birleştiği yer” şeklinde karşımıza çıkar. “Yer ile göğün karışması” tabirinin isyan düşüncesinin doğrudan ifadesi olmasından hareketle, söz konusu işaretlemenin de yerin ve göğün birleşmesinin, birbirine girmesinin kaosla ilişkilendirildiğinin göstergesi olduğu ifade edilebilir. Altay Türklerine ait Alıp Manaş destanında, evli olmasına rağmen Ak-Kağan’ın kızını almak için “yer ile göğün birleştiği yere” (Ergun, 1997, s. 97-98) giden Alıp Manaş’ın ahlakî kurallara riayet etmeyip töreye baş kaldırması neticesinde yenilmesinden söz edilir. Aynı

tabir, Maaday Kara destanında da karşımıza çıkar. “Yer ile göğün kavuştuğu yer” ifadesi, bu defa düşman tipinin yerini işaretlemek için kullanılmaktadır: “...Ancak, bir tek kötülükten, / Yer ile göğün kavuştuğu yerde, / Yetmiş dağın yanında, / Cumar’ın eteğinde / Altay’ın bağrında / Küllü kara boz ata binen / Kara-Kula isimli kağandan / Az biraz korkmuştum ben.” (Naskali, 1999, s. 47). Düşman, düzen fikrinin doğrudan karşısında yer alan bir tipolojiye tekabül ettiğinden, isyan düşüncesi ile birlikte değerlendirilmesi ve kaos mekanına ait olarak işaretlenmesi olağandır.

Türk anlatı geleneğinin önemli eserleri arasında yer alan Dede Korkut Kitabı’nda merkezî otoritenin muhafaza edildiği, nizamî ve istikrarlı bir işleyişin varlığından söz edilmesi mümkündür. İdeal düzen fikrinin hâkim olduğu anlatılarda, yer yer karşılaşılan kaotik tip ve durumlar, kozmosu sembolize eden Dede Korkut tarafından çözüme kavuşturulur. Dresden Nüshası’nın sonuncu boyu olan, “İç Oğuz Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü” boyu (Ergin, 2014, s. 243-251), isyan temi etrafında biçimlenen tek hikâye olma özelliği gösterir. Taş Oğuzların Han Kazan’ın evini yağmalatma törenine katılmamaları sebebiyle baş kaldırmalarını konu alan boy, İç Oğuz’dan Beyrek’in öldürülmesinin ardından Taş Oğuz ile İç Oğuz arasında savaş çıkmasıyla devam eder. Taş Oğuz’dan Aruz Koca’nın başının kesilmesiyle savaş, İç Oğuz’un lehine sonuçlanır ve Taş Oğuz Beyleri Han Kazan’dan af dilerler. Anlatmada, iç-dış ikiliği üzerinden inşa edilen dikatomik yapı, aynı zamanda kaos-kozmos kavram çiftini de karşılar. Kozmosu sembolize eden Han Kazan’ın karşısında, kaosun temsilini Aruz Koca üstlenmiştir. Söz konusu boyda, töresel düzenin bozulmasından kaynaklanan isyan, epik bir çatışma yaratır ve bu çatışma neticesinde bozulan kozmik düzen, Kazan’ın zafer kazanarak karmaşaya son vermesiyle tekrar tesis edilir (Alizade, 2021, s. 57, 59).

Kozmolojik dünya, birey yahut toplumun kaotik düşünce ve davranışlarıyla düzensizleşir. Toplumun huzur ve refahını bozan olay ve durumlar, kaotik ortamın oluşmasına sebebiyet verir. Eski Türk siyasi hayatında Tanrı tarafından tahta oturtulduğuna inanılan kağanlar, kozmosu simgelemektedir. Bu sebeple, siyasi otoritenin sözünden çıkılması, kaosa sebebiyet verir (Köse, 2019, s. 73, 74, 79). Siyasi otorite, kozmosun vücut bulmuş şeklidir. İktidar kavramı, kozmolojik bir işaretlemedir ve bu sebeple karşıtı olan her türlü hareket kaosa davetiye çıkarır. Kozmos, anlamlı bir bütünlüğü, bir aradalığı, eksiksiz ve tamam olanı kasteden bir kavramken kaos, parçalılığı, düzen dışılığı, eksik ve de yarımı ifade eder. İsyân fikrinin kaosu çağırması, bütünü bozulması, parçalı hâle gelmesi, tamlığı oluşturan parçalardan birinin toplamdan ayrılarak karşı tarafa geçmesiyle ardında boşluk bırakması ile ilişkilidir. Türk kültür evreninde, kozmolojik yapının sarsılması, sistemi oluşturan parçalardan herhangi birinin ahengi bozmasının sonucu olarak meydana gelir. İsyân da olağan işleyişi sekteye uğratarak kozmosu kaosa dönüştüren olay yahut durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Eski Türklerin kültürleri ve inançları, doğanın ve kozmik düzenin kutsallığına büyük önem atfetmektedir. Yer ile gök, bu kozmik düzenin temel öğelerini meydana getirmekte ve Türkler için kutsal bir çerçevenin temelini oluşturmaktadır. Bu kutsiyet duygusu, onların doğaya ve kozmik düzene saygı göstermelerini, dengeyi korumalarını ve toplumsal yaşamlarını bu kavramlar etrafında şekillendirmelerini sağlamıştır. Türklerin

kimliklerinin ve inançlarının biçimlenmesinde son derece etkili olan yer ile gök, Türk kültüründe derin bir etki bırakmıştır. Göktürk yazıtlarından Türk destanlarına, çağdaş tarih eserlerinden yabancı müelliflerin kayıtlarına kadar pek çok kaynakta yer ve gök kavramlarının önemine dikkat çekildiği görülmektedir.

Yerin ve göğün karışması tabirinin, Türk devlet felsefesi ve geleneği bağlamında kaos ve kozmos ikiliği üzerinden ele alındığında, Türklerin tarihî ve kültürel düşünce yapısının bir yansıması olarak önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Türklerin tarihsel deneyimleri, mitolojik inançları ve yazılı metinleri incelendiğinde isyanın nasıl bir kavramsal çerçeveye yerleştirildiği açıkça görülebilir. Yerin ve göğün karışması, Türklerin devlet felsefesi ve geleneği açısından devletin kozmolojik düzeni ile devlet ve millet arasındaki uyum arasında kurulan bir analogiyi temsil etmektedir. Türk tarih ve edebiyatına ait bilgi ve belgelerden anlaşıldığı kadarıyla yerin ve göğün karışması, devletin mevcudiyeti ile yakından ilişkili olarak değerlendirilmiştir. İsyân, bu nizamî düzenin bozulduğu durumu ifade etmektedir ve kaosun hakim olduğu bir ortamı öngörmektedir. Yerin ve göğün karışması sonucunda isyan halinin ortaya çıkmasıyla devletin ve milletin dirliğinin parçalandığı; devletsiz kalan Türkler arasında büyük bir felaketin baş gösterdiği ifade edilebilir. Türk devlet nizamının düzeni yeniden tesis etmesi ile millet, huzur ve refahın hüküm sürdüğü bir yaşantıya kavuşmaktaydı. Bir diğer ifadeyle bu durum, yerin ve göğün nizamının da tekrar kurulduğuna işaret ediyordu.

Türk devlet geleneğinde, bireysel veya toplumsal düzen karşıtı tutum ve davranışların, yer ile göğün anlamlı ve düzenli bir yapı içindeki uyumlu işleyişine zarar verme potansiyeline odaklanan anlayış dikkat çekmektedir. Türk tarihinde devlet nizamının çökmesiyle beraber, çeşitli isyan hareketlerinin patlak verdiği, kaosun hüküm sürdüğü dönemlerde, toplumsal düzenin sarsıldığı ve çeşitli bölgelerde yönetim boşluğunun ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu süreçlerde, toplumun istikrarsızlığa maruz kaldığı ve devletin otorite kaybıyla birlikte sosyal yapının çeşitli isyanlar ve iç mücadelelere sahne olduğu gözlemlenmiştir. Türk toplumunda, devletin çökmesi veya bağımsızlığını yitirmesi ancak “yer ile göğün karışması” sonucunda mümkündür; bu aynı zamanda karışıklık ve belirsizlik durumunu simgelemektedir.

Türk kültüründe isyan, yeri ve göğü birlikte ilgilendiren ve her iki katmandaki düzeni aynı anda sarsan, karışıklığa sebebiyet veren olay veya durumları karşılayan bir kavram olarak işaretlenmiştir. “Yerin ve Göğün Karışması” şeklinde ifadesini bulan isyan anlayışı, eski Türk yazıtlarından destanlara dek çok sayıda metinde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu anlayış, Türk devlet felsefesi ve geleneği noktasında derin bir anlam taşımaktadır. Diğer taraftan Türklerin tarih boyunca devletlerinin istikrarını ve düzenini yerin ve göğün uyumlu bir şekilde işlemesiyle bağdaştırdığını göstermektedir. Yazıtlarda karşımıza çıkan “bulanma” teriminden türetilen “bulgak” sözcüğünün aynı zamanda bir toplumsal karşılığının da olduğu anlaşılmaktadır. Devlet içerisindeki bozulmanın arttığı bir durumu ifade eden “yer ile göğün karışması” tabiri, nizamî olmayan sosyal düzenle doğrudan ilişkili olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda, “karıştırmak” teriminin Türk kültür ve edebiyatının temel metinlerinde de düzenin bozulması ve istikrarın sürdürülememesi anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir siyasetname örneği olan Kutadgu Bilig’te “bulgak” ifadesinin “karışıklık

günü”nü karşılaması, bahsi geçen kavramın tezimizi kanıtlar nitelikte, devlet yönetiminin sarsılmasının isyana ve kaosa sebebiyet vermesi ile ilişkili bulunduğu göstergesidir. Bu ifadenin, Türk destan metinlerinde de sıklıkla, toplumsal düzenin çeşitli sebeplerle alt üst olması, devletin dengeyi kaybetmesi veya iç huzursuzlukların ortaya çıkması durumlarını yansıtmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmamız sonucunda, Türk mitik tasavvurunda, birbirleriyle ilişkili ve biri diğerine tabi iki düzene tekabül eden yer ve gök katmanlarını aynı anda ilgilendiren bir kavram olan isyanın her iki katmanda da tesis edilen düzenli işleyişi sekteye uğratarak kozmosun kaosa dönüşmesine sebebiyet verdiği düşüncesinin hâkim olduğu görülmüştür. Türk düşüncesinde isyan, iktidar ve tahakküm katmanı olarak değerlendirilebileceğimiz gök ile düzen fikrinin insan ile birlikte diğer tüm canlılar için tecessüm ettiği katman olan yer arasındaki hiyerarşik ilişkiyi bozarak dengeleri alt üst eder ve iki katmanı birbirine katar. Türk devlet felsefesi noktasında da önemli bir algı ve tasarımın ürünü olan “yerin ve göğün karışması” ifadesi, Türklerde isyan anlayışını net bir şekilde özetleyen tabir olarak dikkat çekmekte olup kozmos-kaos ikiliği üzerinden inşa edilen Türk evren tasarımına ait sistematik kurguyu da onaylar niteliktedir. Bu bakış açısı, Türklerin tarihsel ve kültürel bağlamda kozmos-kaos kavram ikilisini yöneten-yönetilen ilişkisi üzerinden değerlendirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Türk siyasi düşüncesinin ve geleneğinin temel işaretlemeleri arasında yer alan söz konusu kavramların Türklerin dünya görüşünü ve siyasi anlayışını derinlemesine etkilediği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Alizade, R. (2021). İç Oğuz Taş Oğuz asi olup Beyrek öldüğü boyu’nda kozmolojik yapı ve ritüel. *Türkiyat Mecmuası*, 31, 47- 61.
- Arsal, S. M. (2014). *Türk tarihi ve hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, M. (2005). Türk destanlarında evren tasarımı. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* içinde (ss. 65-74). İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Arslan, M. (2017). *Başkurt Türklerinin tarihî destanı İdigey ile Moradım*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Et-tuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, N. A. (1997). *Türk kökenli Rus soyadları* (Kâzımoğlu, S., Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayat, F. (2007). *Türk mitolojik sistemi I*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Baykara, T. (2006). *Türk, Türklük ve Türkler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Eliade, M. (2014). *Dinler tarihine giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

- Erdal, M. (2004). *A Grammer of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Eren, H. (1988). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ergin, M. (1989). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, M. (1997). *Altay Türklerinin kahramanlık destanı Alıp Manaş*. Konya: Cemre Yayınları.
- Girfanova, A. H. ve Sukhaev, N. L. (1997). Notes on Balkan toponymy of Turk origin (Wallachia). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 141-147.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk töresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Halikov, A. H. (1995). *Rus tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk asıllı sülale* (Öner, M., Çev.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Hassan, Ü. (2015). *Eski Türk toplumu üzerine incelemeler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2014). *Umumî Türk tarihi hakkında tespitler, görüşler ve mülahazalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kâşgarlı Mahmud (2018). *Dîvânu lugâlugâti't-Türk*. (Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z., Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köse, S. (2019). Dede Korkut kitabı'nı kaos ve kozmos bağlamında okuma. *Millî Folklor*, 125, 71-81.
- Köse, S. (2021). *Türk Destanlarında kaos ve kozmos*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Lezina, L.N. ve Superanskaya, A.V. (2009). *Türk onomastikası: Çin seddi'nden Viyana kapılarına kadar bütün Türk halkları*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mau-Tsai, L. (2019). *Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri* (Kayaoğlu, E. ve Banoğlu, D., Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Naskali, E. G. (1999). *Altay destanı Maaday-Kara*. İstanbul: YKY.
- Orkun, H. N. (2019). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi -kaynakları ve açıklamalarıyla destanlar- I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi- II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde devlet anlayışı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (Kazancıgil, A., Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2015). *Eski Türk mitolojisi*. (Sağlam, M. Y., Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

- Sahipova, F. B. (2007). Kazakların boy örgütlenmesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 4(3), 181-195.
- Schwarz, K. (2011). Nomads of The Western Eurasian Steppes, Oğurs, Onoğurs and Khazars. P. Golden. (Hriban, C., Ed.) In *Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes* (pp. 135-162). Bükreş: Editura Academiei Române.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü I* (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2011). *Türk düşüncesinde kozmogoni-kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.
- Taşgılı, A. (2014). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Taşgılı, A. (2016). *Kök Tengri'nin çocukları (Avrasya bozkırlarında İslam öncesi Türk tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, T. (2014). *Orhun yazıtları*. Ankara: TDK. Yayınları.
- Theophylact Simocatta (1986). *The “History” of theophylact simocatta*. (Whitby M., and Whitby, M., Çev.). Oxford: Oxford University Press.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı I*. İstanbul: Simurg Kitapçılık.
- Turan, O. (1941). *Oniki hayvanlı Türk takvimi*. İstanbul: DTCF Yayınları.
- Türk Tarihinin Ana Hatları* (2014). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yusuf Has Hacib (2019). *Kutadgu bilig*. Ankara: Gençlik Spor Yayınları.

“THE MIXING OF THE EARTH AND THE SKY” AS THE EXPRESSION OF THE UPLOAD OF THE TURKS

ABSTRACT

Rebellion is a concept that can be explained as the top title of events and movements against authority, disrupting the order and disrupting the flow, and referring to authority. Rebellion, which is a political, legal and sociological term, is a phenomenon that is likely to occur anywhere with a regular structure due to the oppositional relationship between them. By creating social turmoil and upheavals, rebellions cause a chaotic flow to replace the meaningful and orderly functioning of the cosmological system. While the cosmological system is a representation of centrality and power, the chaotic system that emerged with the rebellion brings with it fragmentation and inability to be complete and whole. When the semantic fields formed around the idea of rebellion, which should be evaluated through the concepts of state-nation, ruler-administered, and in the light of the terms of state tradition and philosophy, it can be stated that the way in which the concept of rebellion is explained and interpreted shows characteristic differences specific to nations. The signs and codes formed by the perceptions and designs of the concept of rebellion are embodied through language and reflected in cultural outputs.

It is known that riots at various scales were recorded in Turkish history. It includes the answers about the expression of the rebellion through language, the perceptions and designs of the concept in Turkish state tradition and philosophy. The expression in which the concept of rebellion is most accurately expressed in the old Turks appears as "the mixing of the earth and the sky". This expression is also very important in terms of Turkish state philosophy and indicates that the earth and sky are directly related to the state order. The Turks associated the disruption of the state order with the mixing of the earth and the sky. Those who broke the state order by revolting in the old Turkish states were punished by the command of the earth and the sky; With the re-establishment of the order of the earth and the sky, justice showed itself and public order was strengthened. This is proof that the earth and the sky were created in an order and that this order has reflections in the state system.

In Turkish mythical imagination, the idea that rebellion, which is a concept that simultaneously concerns the two layers of "earth" and "sky", which are interrelated and corresponding to two orders subordinate to the other, interrupts the orderly functioning established in both layers and causes the cosmos to turn into chaos. As it is understood from the documents and information belonging to the ancient Turks, the mixing of the earth and the sky is closely related to the shaking of the state power and the central authority. Based on the knowledge that the sky symbolizes the state and the earth symbolizes the nation in Turkish mythical understanding, making the term "mixing of earth and sky" legible through historical and literary texts will make it possible to make important determinations regarding Turkish state philosophy. From this point of view, in this article, the expression "mixing of the earth and sky", which is the expression of the understanding of rebellion in the old Turks, has been examined in the light of important texts of Turkish history and literature. In the study, firstly, parentheses were opened regarding the perception and design dimensions of the earth and sky in the Turkish cultural universe, then the expression "mixing of earth and sky", which is the expression of the Turks' interpretation of the concept of rebellion, was examined in detail.

Keywords: Rebellion, mixing of the earth and the sky, public order, Turkish state philosophy.